

Björn Rauchfuß

Die Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur von Leimbach, Lkr. Nordhausen

Ceramika osadowa kultury przeworskiej z Leimbach, powiat Nordhausen

Zusammenfassung

Von 2010 bis 2014 erfolgte die großflächige Ausgrabung einer spätlatènezeitlichen Siedlung der Przeworsk-Kultur bei Leimbach, Lkr. Nordhausen, am Nordrand der nordthüringischen Goldenen Aue. Es handelt sich um eine von mehreren Fundstellen im Landkreis Nordhausen, auf denen Keramik im Stil der spätlatènezeitlichen Przeworsk-Kultur den größten Fundanteil stellt und die sich unmittelbar mit gleichzeitigen Siedlungen des Kerngebietes der Przeworsk-Kultur vergleichen lassen. Gleichzeitig wird damit der Nachweis einer Migration von Siedlern der Przeworsk-Kultur während der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in das nordthüringische Südharzvorland erbracht.

Keywords: Migration; Mitteldeutschland; Przeworsk-Kultur; Spätlatènezeit; Südharzvorland.

Podsumowanie

W latach 2010–2014 prowadzono szerokopłaszczyznowe wykopaliska na późnolateńskiej osadzie kultury przeworskiej koło Leimbach, powiat Nordhausen, na północnym obrzeżu krainy zwanej *Goldene Aue*. Osada ta jest jednym z szeregu stanowisk w powiecie Nordhausen, na których wśród znalezisk dominuje ceramika w stylu kultury przeworskiej. Nie wykazuje ona praktycznie żadnych różnic w porównaniu z ceramiką znaną z macierzystych terenów kultury przeworskiej. Pozyskany materiał wskazuje jednoznacznie na migrację ludności kultury przeworskiej na turyńskie podgórze południowego Harzu w początkach okresu późnolateńskiego.

Keywords: Migracja; Niemcy środkowe; kultura przeworska; późny okres lateński; podgórze południowego Harzu.

In den Sommermonaten der Jahre 2010 bis 2014 erfolgte im Rahmen des Projektes „Ausgrabung einer Siedlung der Przeworsk-Kultur im Südharzvorland“ am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin die nahezu vollständige Ausgrabung einer spätlatènezeitlichen Siedlung der Przeworsk-Kultur bei Leimbach, Lkr. Nordhausen, am Nordrand der nordthüringischen Goldenen Aue.¹ Im Zentrum des durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft geförderten Projektes, das nach Abschluss der Ausgrabungen inzwischen in seiner Auswertungsphase angelangt ist, steht die Überprüfung der These einer Migration von Siedlern der Przeworsk-Kultur im 2.–1. Jahrhundert v. Chr. in den mitteldeutschen Raum, im Besonderen in das thüringische Südharzvorland. Ein weiteres Ziel ist die Entwicklung eines Modells zu Adaptions- und Akkulturationsprozessen in den Siedlungen der vermuteten Einwanderer sowie der ortsansässigen Bevölkerung.

Die Siedlung bei Leimbach ist eine von mehreren Fundstellen im Landkreis Nordhausen, auf denen Keramik im Stil der spätlatènezeitlichen Przeworsk-Kultur den größten Fundanteil stellt und die – das keramische Material betreffend – sich unmittelbar mit gleichzeitigen Siedlungen des Primärgebietes der Przeworsk-Kultur vergleichen lassen. Regelmäßig aufgereiht finden sich am Nordrand der Goldenen Aue vier bekannte Siedlungen – eine fünfte ist im Bereich des heutigen Ortskernes von Leimbach oder seiner unmittelbaren Umgebung zu rekonstruieren, die mit einem Abstand von 1,2–1,8 km zueinander eine weitgehend identische Position in westlicher Hanglage benachbart zu in südlicher Richtung fließenden Bächen einnehmen (Abb. 1).² Augenscheinlich nimmt diese Kette von Siedlungen Bezug auf ein schmales, oberflächlich ausstreichendes Band von Eisenkonkretionen in Form von Toneisensteingeoden, die sich hervorragend als Rohstoff für die Eisenverhüttung eignen.³ Es handelt sich um Fundplätze, die seit den 1980er Jahren durch zahlreiche Begehungen des Nordhäusers Kurt Lützkendorf entdeckt wurden.⁴

Das Areal der Siedlung bei Leimbach, Fdst. 5/16, liegt nordwestlich der „Untergrasmühle“, wenige Kilometer östlich der Kreisstadt Nordhausen, auf einem nach Südosten geneigten Hang, der unmittelbar in die

W latach 2010–2014 w ramach finansowanego przez Niemiecką Wspólnotę Badawczą (DFG) projektu „Wykopaliska na osadzie kultury przeworskiej na podgórzu południowego Harzu”, realizowanego przez Instytut Archeologii Prehistorycznej Wolnego Uniwersytetu w Berlinie, została niemal całkowicie przebadana późnolateńska osada kultury przeworskiej koło miejscowości Leimbach, powiat Nordhausen, na północnym obrzeżu krainy zwanej *Goldene Aue*.¹ Głównym zamierzeniem badawczym projektu, który – po zakończeniu wykopalisk – dotarł już do fazy podsumowań, była weryfikacja tezy o migracji grup ludności kultury przeworskiej w II i I wieku przed Chr. na obszar środkowych Niemiec, w szczególności na turyńskie podgórze południowego Harzu. Dalszym celem było wypracowanie modelu procesów adaptacji i akulturacji na osadach potencjalnych przybyszów oraz ludności autochtonicznej.

Osada koło Leimbach jest jednym z szeregu stanowisk w powiecie Nordhausen, na których wśród znalezisk dominuje ceramika w stylu kultury przeworskiej. Co istotne, materiał ten nie wykazuje praktycznie żadnych różnic w porównaniu z ceramiką znaną z macierzystych terenów kultury przeworskiej. Cztery takie osady usytuowane są w odstępach 1,2–1,8 km w regularnym szeregu na północnym skraju omawianej strefy, na zachodnich stokach dolin płynących na południe strumieni. Piąta osada leżała mniej więcej w centrum dzisiejszego Leimbach (ryc. 1).² Liniowe usytuowanie stanowisk ma zapewne związek z lokalnym występowaniem rud żelaza i żelazistych ilów, będących doskonałym surowcem hutniczym, które wychodzą na powierzchnię wąskim pasmem.³ Wszystkie te stanowiska zostały odkryte w latach osiemdziesiątych dzięki licznym badaniom powierzchniowym, jakie realizował Kurt Lützkendorf z Nordhausen.⁴

Obszar zlokalizowanej koło Leimbach osady, stan. 5/16, znajduje się na północny zachód od dawnego wodnego młyna „Untergrasmühle”, kilka kilometrów na wschód od powiatowego miasta Nordhausen, na nachylonym ku południowemu wschodowi stoku, który łagodnie przechodzi w dolinę graniczącego od wschodu strumienia Krumbach, spiętrzonego w tym miejscu w obejmujący powierzchnię 2 ha zbiornik wodny

1 Meyer und Rauchfuß 2014.

2 Meyer 2013, 290.

3 Meyer 2013, 290–291 Abb. 15.

4 Seidel 2006, 20–22.

1 Meyer i Rauchfuß 2014.

2 Meyer 2013, 290.

3 Meyer 2013, 290–291 ryc. 15.

4 Seidel 2006, 20–22.

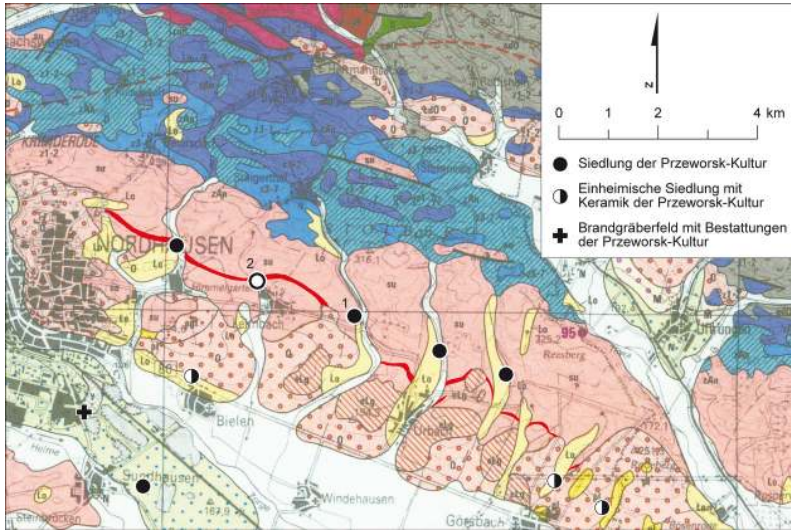

Abb. 1 Siedlungen der Przeworsk-Kultur am Nordrand der Goldenen Aue in der Spätlatènezeit. 1: Fundstelle Leimbach, 2: zu rekonstruierende Siedlung der Przeworsk-Kultur. Vorkommen von Toneisenstein (rot).

Ryc. 1 Osady kultury przeworskiej na północnym obrzeżu krainy *Goldene Aue* w późnym okresie lateńskim. 1: stanowisko Leimbach, 2: rekonstruowana osada kultury przeworskiej. Kolor czerwony: Występowanie ilów żelazistych.

östlich angrenzende Niederung des Krummbaches übergeht, der in diesem Bereich durch einen Damm zu einem 2 ha großen Wasserspeicher aufgestaut ist (Abb. 2). Im Süden begrenzt der Senfzengraben das Areal und überprägt ein durch geophysikalische Untersuchungen und Grabungen nachgewiesenes ehemaliges Bachbett. Die landwirtschaftlich genutzte Fläche liegt auf einer absoluten Höhe von 198 bis 206 m über NN.

Der Fundplatz wird durch mehrere große, flache, in östlicher Richtung verlaufende Rinnen in zwei erhöht liegende, kuppenartige Flächen gegliedert. In enger Kooperation von Archäologie, Geophysik und Geochemie erfolgte Untersuchungen konnten zeigen, dass diese Rinnen bereits im anstehenden Buntsandstein angelegt und vom Boden ausgehend mit periglazialen lössartigem Sediment, einem darüber liegenden Kolluvium aus Siedlungsmaterial sowie weiteren kolluvialen Sedimenten verfüllt sind, die während der unterschiedlichen Besiedlungsphasen des Fundplatzes und den vergangenen 2000 Jahren Teile des originären Bodenprofils in niedrigere Lagen transportierten und dort ablagerten. Zur Zeit der Besiedlung durch die Siedler der Przeworsk-Kultur unterschied sich das Gelände folglich deutlich vom heutigen Bild: Das Relief war markanter und die periglazialen Rinnen steiler.

Der Fundplatz Leimbach ist durch Oberflächenfunde seit 1972 bekannt. Scherben mit Merkmalen der Przeworsk-Kultur wurden regelmäßig seit 1983 bei Begehungen durch Herrn Lützkendorf nach dem Pflügen aufgelesen. Im Sommer 1986 wurden zwischenzeitlich durch ihn und Hans-Jürgen Gröhnke, ebenfalls Nord-

(ryc. 2). Południową granicę tego położonego 198 do 206 m.n.p.m., obecnie użytkowanego rolniczo terenu stanowi rów *Senfzengraben*, leżący (co potwierdzają badania geofizyczne i wykopaliska) w korycie niegdyś płynącego tu strumienia.

Biegnące ku wschodowi, duże, płaskie rynny dzielą stanowisko na dwie lekko wyniesione strefy. Badania archeologiczne, geofizyczne i geochemiczne wykazały, że rynny te utworzyły się w występującym na powierzchni barwnym piaskowcu, kolejno wypełniając się następnie peryglacialnym lessowatym osadem oraz położonym na nim koluwium z materiału osadniczego, a następnie innymi osadami koluwalnymi, które w toku minionych 2000 lat i różnych faz osadniczych odłożyły się w niższych partiach terenu. W czasach, gdy przebywali tu osadnicy kultury przeworskiej, teren różnił się więc wyraźnie od swej dzisiejszej formy: jego rzeźba była wyrazistsza, a peryglacialne rynny bardziej strome.

Dzięki znaleziskom powierzchniowym stanowisko w Leimbach znane jest już od roku 1972. Fragmenty ceramiki o cechach kultury przeworskiej pan Lützkendorf odkrywał regularnie od roku 1983, w trakcie prospekcji terenowych prowadzonych po orce. Latem roku 1986 on i (również pochodzący z Nordhausen) Hans-Jürgen Gröhnke podczas usypywania zapory spiętrzającej strumień Krummbach w ścianach wykopu sporządzonego w celu pozyskania gliny odkryli pierwsze obiekty z terenu osady. Z trzech odsłoniętych jam osadniczych wydobyli oni oprócz licznego materiału ceramicznego o cechach kultury przeworskiej także kilka żelaznych fragmentów, piramidalny obciążnik do krosien, kości zwie-

Abb. 2 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Lage und Gesamtplan der untersuchten Flächen.

Ryc. 2 Leimbach, pow. Nordhausen. Położenie i plan zbiorczy stanowiska.

hausen, im Zuge der Dammaufschüttung zur Stauung des Krummbaches in den Wänden einer zur Lehmentnahme angelegten Baugrube auf dem Siedlungsgelände erste Befunde dokumentiert. Aus drei angeschnittenen Siedlungsgruben bargen die beiden neben umfangreichem Keramikmaterial mit Merkmalen der Przeworsk-Kultur auch einige Eisenfragmente, ein pyramidenförmiges Webgewicht, Tierknochen sowie gebrannten Lehm mit Flechtwerkabdrücken. Das aussagekräftige Scherbenmaterial der Notbergung und der Begehungen wurde dankenswerterweise durch Mathias Seidel veröffentlicht.⁵

Die Ausgrabungen der Jahre 2010–2014 erbrachten auf einer Fläche von rund 15 000 m² mehr als 230 Befunde, die von kleinen Gruben bis zu größeren Grubenkomplexen reichen (Abb. 3–5). In den meisten Fällen handelt es sich um mit Siedlungsmaterial verfüllte Gruben, deren ursprüngliche Funktion mehrheitlich bislang unklar bleibt. Die erfolgten Arbeiten zeigten zudem, dass der Fundplatz neben der erwarteten spätlatènezeitlichen Besiedlung der Przeworsk-Kultur auch wenige Reste zweier neolithischer Nutzungsphasen sowie umfangreiche Hinterlassenschaften einer eisenzeitlichen Besiedlung der Späthallstatt- bis Mittellatènezeit

rzęce oraz fragmenty polepy z odciskami plecionki. Ten bardzo interesujący materiał ceramiczny został opublikowany przez Mathiasa Seidela.⁵

Wykopaliska z lat 2010–2014, realizowane na powierzchni około 15 000 m², doprowadziły do odkrycia ponad 230 obiektów, od małych jam aż po duże ich zespoły (ryc. 3–5). W większości przypadków są to obiekty o niesprecyzowanej pierwotnej funkcji, wypełnione materiałem osadowym. Przeprowadzone prace wykazały nie tylko ślady osadnictwa kultury przeworskiej w okresie późnolateńskim, co nie było zaskoczeniem, lecz doprowadziły również do odkrycia szczątkowych śladów osadnictwa z epoki neolitu (dwie fazy) oraz licznych reliktyw osadnictwa z epoki żelaza (od późnego okresu halsztackiego po środkowy okres lateński). W północnej części badanej strefy wystąpiło ponadto cmentarzysko z kilkoma pochówkami z późnego okresu halsztackiego i wczesnego okresu lateńskiego, jednak bardzo zniszczone poprzez następujące później osadnictwo późnolateńskie.⁶

Stan zachowania obiektów jest ogólnie dobry, na stanowisku stwierdza się jednak negatywne skutki oddziaływania erozji. Uwagę zwraca gorsze zachowanie

⁵ Seidel 2006, 71–74; Taf. 80–105, 4.

⁵ Seidel 2006, 71–74, tabl. 80–105, 4.

⁶ Antropologiczno-archeologiczne opracowanie pochówków występujących na osadach realizuje w ramach pracy magisterskiej Elisabeth Pohl z Instytutu Archeologii Prehistorycznej Wolnego Uniwersytetu w Berlinie.

Abb. 3 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Grubenkomplexe.

Ryc. 3 Leimbach. Późnolateńskie kompleksy jam.

aufweist. Im Norden der Ausgrabungsfläche wurde zudem ein Friedhofsbereich mit mehreren Siedlungsbestattungen der Späthallstatt- bis Mittellatènezeit erfasst, die durch die darauffolgende spätlatènezeitliche Besiedlung allerdings meist stark gestört waren.⁶

Der Erhaltungszustand der Befunde ist generell gut, zeigt aber, dass der Fundplatz insgesamt durch Erosion in Mitleidenschaft gezogen wurde. Auffällig ist die erkennbar schlechtere Erhaltung der neolithischen sowie der späthallstatt- bis mittellatènezeitlichen Befunde, die zeigt, dass ein Teil der Erosionsvorgänge bereits vor der Besiedlung durch die Przeworsk-Kultur ablief. Die Befunde der Przeworsk-Kultur hingegen waren deutlich im Boden auszumachen und wiesen in der Regel eine dunklere Verfärbung auf, während die Befunde der älteren Besiedlungsphasen meist ausgebleicht und ihre Grenzen häufig unscharf waren.

objektów neolitycznych oraz późnohalsztackich i środkowolateńskich, świadczące o tym, że procesy erozyjne po części nastąpiły jeszcze przed nastaniem osadnictwa kultury przeworskiej. Obiekty kultury przeworskiej wyraźnie wyróżniały się w ziemi i wykazywały z reguły ciemniejsze zabarwienie, natomiast obiekty ze starszych faz osadniczych miały przeważnie rozmyte kontury i były słabo czytelne.

Tylko sporadycznie można stwierdzić, jakie pierwotne funkcje pełniły obiekty z fazy osadniczej związanej z kulturą przeworską. Pozyskany materiał wskazuje, że nieliczne zachowane dołki postłupowe, obiekty techniczne oraz liczne jamy zasobowe, mające formę ściętego stożka, trzeba datować na fazy późnohalsztacką i wczesnolateńską. Spośród prawie 60 obiektów późnolateńskich pod względem funkcjonalnym można określić tylko dwa: w obydwu przypadkach były to półziemianki.

Materiał zabytkowy zebrany w trakcie wykopalisk obejmuje przede wszystkim fragmenty ceramiki (ogółem ponad 30 000 sztuk o łącznej wadze ponad 700 kg), do czego dochodzi obszerne spektrum kości zwierzęcych

⁶ Die anthropologisch-archäologische Bearbeitung der Siedlungsbestattungen erfolgt im Rahmen einer Masterarbeit durch Elisabeth Pohl am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin.

Abb. 4 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Siedlungsgrube 81, Planum 3–4.

Ryc. 4 Leimbach. Późnolateńska jama 81. Poziom 3–4.

Abb. 5 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Siedlungsgrube 81, Profil.

Ryc. 5 Leimbach. Późnolateńska jama 81. Profil.

Den Befunden der Besiedlungsphase durch die Przeworsk-Kultur lassen sich nur in seltenen Fällen ursprüngliche Funktionen zuweisen. Die wenigen erhaltenen Pfostengruben, technischen Anlagen sowie zahlreiche kegelstumpfförmige Vorratsgruben gehören nach Aussage des Fundmaterials in die späthallstatt- bis mittellatènezeitliche Nutzungsphase. Demgegenüber können von nicht ganz 60 spätlatènezeitlichen Befunden bislang gerade mal zwei Grubenhäuser funktionell angesprochen werden.

Das im Verlauf der Ausgrabungen geborgene archäologische Fundmaterial umfasst in erster Linie keramische Reste, ein umfangreiches Spektrum von Tier- und Menschenknochen, gebrannten Lehm sowie eine Reihe von Stein-, Knochen- und Metallartefakten.⁷ Das Scherbenmaterial aller Besiedlungsphasen umfasst insgesamt mehr als 30 000 Scherben mit einem Gesamtgewicht von mehr als 700 kg. Die Auswertung des archäologischen Fundmaterials ist noch nicht abgeschlossen, daher können im Rahmen dieses Beitrages nur vorläufige Ergebnisse vorgestellt werden.

Die spätlatènezeitliche Keramik der Przeworsk-Kultur lässt sich anhand ihrer charakteristischen Randgestaltung, den X-Henkeln und spezifischen Verzierungen sehr gut vom übrigen Leimbacher Keramikmaterial unterscheiden. Festzustellen ist zudem, dass das Fundmaterial der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in einem besseren Erhaltungszustand ist. Nach aktuellem Auswertungsstand stammen ungefähr 70 Prozent

i ludzkich, polepa oraz szereg zabytków kamiennych, kościanych i metalowych.⁷ Analiza tego zbioru nie jest jeszcze zakończona, w ramach niniejszego artykułu można więc przedstawić jedynie wstępne wyniki.

Ceramikę kultury przeworskiej można bardzo łatwo odróżnić od pozostałego materiału z Leimbach dzięki charakterystycznemu ukształtowaniu krawędzi wylewów, iksowatym uchom oraz specyficznemu zdobieniu. Jest ona też dużo lepiej zachowana. Spośród całego spektrum zabytków około 70 procent (n=19 292) fragmentów pochodzi z 58 obiektów kultury przeworskiej. Szczególnie dużo materiałów zalegało w kilku stwierdzonych na stanowisku zespołach trzech i więcej nakładających się na siebie jam. Trzy największe zespoły dostarczyły 37 procent (n=7113) fragmentów ceramiki z wszystkich „przeworskich” obiektów.

Spektrum ceramiki z późnolateńskiej fazy osadniczej w Leimbach składa się przeważnie z naczyń lepiomych ręcznie, naczynia wyprodukowane na szybkoobrotowym kole stanowią niespełna jeden procent materiału. Te ostatnie, datowane na schyłek okresu środkowolateńskiego i okres późnolateński, zdobione ornamentem wałków i linii rytych, w większości pochodzą ze środkowych Niemiec (tabl. 1, 2).

Lepiona ręcznie ceramika cienkościenna z Leimbach wykazuje zwykle cechy znane z głównego obszaru kultury przeworskiej: facetowane krawędzie, ciemną/czernioną i wyświecaną powierzchnię, iksowate ucha oraz delikatne ornamenty kreskowe. Krawędzie naczyń

⁷ Das Tierknochenmaterial wird im Rahmen eines Promotionsvorhabens von Franka Höppner am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin ausgewertet (*Die Tierknochenfunde der Przeworsk-Kultur. Eine vergleichende Untersuchung von Faunenmaterialien aus dem Kern- und sekundären Verbreitungsgebiet*).

⁷ Zwierzęcy materiał kostny analizuje w ramach pracy doktorskiej Franka Höppner z Instytutu Archeologii Prehistorycznej Wolnego Uniwersytetu w Berlinie (*Die Tierknochenfunde der Przeworsk-Kultur. Eine vergleichende Untersuchung von Faunenmaterialien aus dem Kern- und sekundären Verbreitungsgebiet*).

(n=19 292) des Scherbenmaterials aus 58 Befunden mit Keramikmerkmalen der Przeworsk-Kultur. Besonders die mehrfach im Siedlungsbereich auftretenden Grubenkomplexe aus drei oder mehr sich überlagernden Gruben bargen einen Großteil des Fundbestandes. Die drei größten Grubenkomplexe enthielten zusammen 37 % (n=7113) der Scherben aus „Przeworsk-Befunden“.

Das Keramikspektrum der spätlatènezeitlichen Besiedlungsphase von Leimbach besteht überwiegend aus handgefertigter Ware, während auf der schnell rotierenden Töpferscheibe hergestellte Tonware mit weniger als einem Prozent im Keramikmaterial vertreten ist. Bei diesem handelt es sich mehrheitlich um mitteldeutsche Drehscheibenware der ausgehenden Mittel- und der Spätlatènezeit mit Wulst- und Rillenzier (Taf. 1, 2).

Die handgefertigte Feinkeramik von Leimbach weist üblicherweise die für das Primärgebiet der Przeworsk-Kultur bekannten Merkmale auf: Facettierte Ränder, eine dunkle bis schwarze polierte Oberfläche, so genannte X-Henkel und feine Strichverzierungen.

Die Gefäßränder sind unterschiedlich stark verdickt und nach außen umgelegt, meist mehrfach innen und außen facettiert oder abgestrichen, häufig auch horizontal facettiert. Daneben treten aber auch lediglich profilierte oder abgerundete Randformen auf. Insgesamt stellt sich das Spektrum an Randformen sehr heterogen dar, wenn auch in unterschiedlichem Umfang facettierte Ränder den größten Teil ausmachen.

In der Feinware überwiegen die Tassen und tassenähnlichen Gefäße (Taf. 1, 4, 5), Schüsseln (Taf. 1, 2, 3, 4, 5) und Terrinen (Taf. 1).⁸ So genannte Krausen sind hingegen nur vereinzelt vertreten (Taf. 3). Die Abgrenzung zwischen einzelnen Gefäßtypen gelingt nicht immer eindeutig, beispielsweise bestehen augenscheinlich fließende Übergänge zwischen den Tassen und Terrinen.

Die Verzierungen der Leimbacher Przeworsk-Keramik umfassen feine, qualitativ unterschiedlich ausgeführte Strich- und Stichverzierungen im Schulter-, seltener im Bauchbereich. Darunter finden sich in Bändern angeordnete verschiedene, meist strichgefüllte Mäander motive (Taf. 3), Briefkuvert- und Sanduhrmuster, aber auch gefüllte hängende oder liegende Drei-

se in unterschiedlichem Grad gebogen und gewölbt, insbesondere nach außen, häufig mehrfach facettiert oder abgestrichen. Einmalig sind auch nach innen gebogene Ränder. Einmalig sind auch nach innen gebogene Ränder. Einmalig sind auch nach innen gebogene Ränder. Einmalig sind auch nach innen gebogene Ränder.

Wśród ceramiki cienkościennej przeważają kubki i naczynia do nich zbliżone (tabl. 1, 4, 5), następnie misy (tabl. 1, 2, 3, 4, 5) i wazy (tabl. 1).⁸ Sporadycznie reprezentowane są natomiast naczynia zasobowe, tzw. „Krausengefäße” (tabl. 3). Nie zawsze możliwe jest jednoznaczne rozróżnienie poszczególnych typów naczyń, płynna jest np. różnica pomiędzy kubkami i wazami.

Zdobienie ceramiki przeworskiej z Leimbach to głównie delikatne ornamenty kreskowe i kłute, umieszczone przeważnie w górnych partiach naczyń, rzadziej na brzuścu. Występują przede wszystkim ornamenty wstęgowe, jak również różnorakie, przeważnie wypełnione kreskami motywy meandrowe (tabl. 2, 3), wzory kopertowate i klepsydrowate, oraz wypełnione wiszące lub leżące trójkąty. Zdarzają się też równoległe linie kreskowe i wzory szczypane (tabl. 5). Naczynia zdobione (głównie kubki i – z rzadka – formy wazowate) pojawiają się jednak tylko w niewielkiej ilości.

Ucha występują na kubkach i dzbanach, w paru przypadkach także na misach. Oprócz klasycznych uch iksowatych (tabl. 1) występują również ucha taśmowate (tabl. 1, 2, 3, 4) oraz (w kilku przypadkach) umieszczone horyzontalnie, typowe dla fazy A₂ według T. Dąbrowskiej (ryc. 6).⁹

Znacznie częściej niż naczynia cienkościenne występuje grubościenna ceramika osadowa. Nie zawsze wykazuje ona klasyczne cechy stylu przeworskiego, tak jak w przypadku ceramiki cienkościennej. Przeważają garnki wazowate oraz szerokie lub wąskie naczynia o zaokrąglonym brzuścu (tabl. 1, 4, 5).¹⁰ Dzbany posiadają jedno lub dwa ucha, które jednak nie zawsze mają formę iksowatą (tabl. 3). W materiale z Leimbach znajdowała się również rzadko występująca w kulturze przeworskiej pokrywka (ryc. 7).¹¹ Szczególnie naczynia grubościenn-

8 Zur besseren Vergleichbarkeit mit weiteren Keramikkomplexen der spätlatènezeitlichen Przeworsk-Kultur orientieren sich die Formenbezeichnungen zur Gefäßkeramik an der Klassifikation von Teresa Dąbrowska (Dąbrowska 1973, 499–506; Dąbrowska 1997, 101–104).

8 Celem łatwiejszego porównywania z materiałami z innych stanowisk kultury przeworskiej stosowane tu określenia form ceramiki bazują na klasyfikacji T. Dąbrowskiej (Dąbrowska 1973, 499–506; Dąbrowska 1997, 101–104).

9 Dąbrowska 1997, 103; por. jednak Dąbrowska 1988, 22 tabl. 1. 12.

10 Dąbrowska 1997, 103.

11 Dąbrowska 1993.

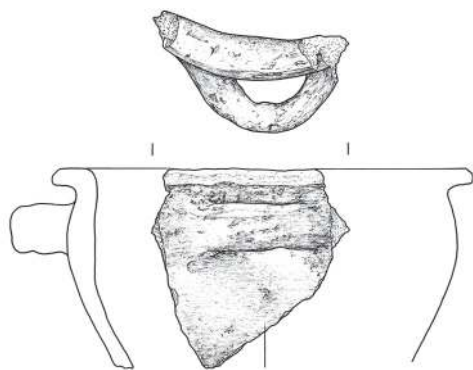

Abb. 6 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliches Gefäß mit horizontalem Henkel aus Grubenkomplex 53. Maßstab 1:3.

Ryc. 6 Leimbach. Ceramika z zespołu jam 53. Skala 1:3.

ecke oder parallele Strichlinien und Fingerkniffmuster (Taf. 5). Verzierte Gefäße sind im keramischen Siedlungsmaterial von Leimbach deutlich unterrepräsentiert. Verzierungsträger sind hier vor allem Tassen- und einige wenige Terrinenformen.

Handhaben finden sich an Tassen und Krügen, in einigen Fällen auch an Schüsseln. Neben dem klassischen X-Henkel (Taf. 1) treten auch bandförmige Henkel (Taf. 1, 2, 3, 4) und in einigen wenigen Fällen horizontale Henkel auf, wie sie für die Stufe A₂ nach Teresa Dąbrowska typisch sind (Abb. 6).⁹

In größerer Menge als die Feinware ist allerdings die grobe Siedlungsware vertreten. Diese weist keineswegs immer die klassischen Merkmale des Przeworsk-Stils auf, wie er sich anhand der Feinware darstellt. Es überwiegen vor allem Terrinen sowie breite oder schlanke Gefäße mit gerundetem Bauch (Taf. 1, 4, 5).¹⁰ Krüge verfügen über einen oder mehrere, nicht immer X-förmige Henkel (Taf. 2, 3). Im Leimbacher Siedlungsmaterial ist auch einer der seltenen Stöpseldeckel der Przeworsk-Kultur enthalten (Abb. 7).¹¹ Gerade die in großen Mengen im Leimbacher Keramikspektrum vertretene grobe Siedlungsware birgt erhebliches Potential für neue Erkenntnisse zur Siedlungskeramik im sekundären aber auch primären Verbreitungsgebiet der Przeworsk-Kultur, aus denen bislang kaum publiziertes Material vorliegt. Hier wird die noch ausstehende Auswertung des Keramikmaterials von Leimbach wichtige neue Ergebnisse liefern.

⁹ Dąbrowska 1997, 103; vgl. dagegen Dąbrowska 1988, 22 Taf. 1. 12.

¹⁰ Dąbrowska 1997, 103.

¹¹ Dąbrowska 1993.

Abb. 7 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitlicher Stöpseldeckel aus Grubenkomplex 53. Maßstab 1:3.

Ryc. 7 Leimbach. Ceramika z zespołu jam 53. Skala 1:3.

ne, tak licznie reprezentowane, kryją w sobie znaczący potencjał, umożliwiając pogłębienie wiedzy o ceramice osadowej zarówno w pierwotnej jak i wtórnej strefie rozprzestrzenienia kultury przeworskiej. Analiza materiału z Leimbach przyniesie z pewnością interesujące rezultaty.

Rozprzestrzenienie ceramiki w stylu kultury przeworskiej na stanowisku wyraźnie wskazuje na to, że w trakcie badań zasadniczo udało się uchwycić w całości obszar osady z okresu późnolateńskiego. Granicę osady na wschodzie stanowiło obniżenie terenu nad strumieniem Krummbach, granicą południową był rów *Senfzengraben*, poza którym nie stwierdzono żadnych znalezisk. Granice przeworskiej osady z dużym prawdopodobieństwem osiągnięto także na zachodzie i na północy (ryc. 2).

Materiał ceramiczny wskazuje jednoznacznie, że osada funkcjonowała w fazach A₁–A₂ młodszego okresu przedrzymskiego, być może także w fazie przejściowej A₂/A₃ wg T. Dąbrowskiej. Podobny obraz tworzą nieliczne zabytki metalowe i szklane, które można dokładnie datować: tzw. środkowoniemiecka fibula z nakładkami z koralu (typ Brücken), brązowa zapinka Beltz J oraz paciorek szklany z ornamentem oczek spiralnych (z niebieskiego szkła z żółtym ornamentem) typu III.2 wg Zepezauer (ryc. 9–8). Należałoby je odnieść do faz Lt C₁–D₁.¹²

Zasadniczy brak wśród ceramiki form z fazy A₃ wg Dąbrowskiej wskazuje, że koniec osadnictwa przeworskiego w Leimbach nastąpił już w pierwszej połowie I wieku przed Chr. Jediną wskazówką na to, że osada istniała jeszcze w fazie Lt D₂ i później, byłaby ewentualnie żelazna zapinka podkowiasta (tzw. Omega-fibel) z wywi-

¹² Meyer i Rauchfuß 2014, 207 ryc. 11; Möllers 2009, 69; Zepezauer 1993, 68; Zepezauer 1997, 58 ryc. 2.

Abb. 8 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spiralaugenperle.

Ryc. 8 Leimbach. Paciorek szklany.

Die Verteilung der Keramik im Stil der Przeworsk-Kultur zeigt deutlich, dass im Verlauf der Grabungen die Grenzen des spätlatènezeitlichen Fundplatzes weitgehend erfasst wurden. Demnach begrenzt im Osten die Niederung zum Krumbach die Siedlungsfläche, im Süden reichen die Funde nicht über den Senfzengraben hinaus. Mit hoher Wahrscheinlichkeit sind auch im Westen und Norden die Grenzen der Przeworsk-Siedlung erreicht worden (Abb. 2).

Nach Aussage des keramischen Fundmaterials bestand die Siedlung während der Stufen A₁–A₂, möglicherweise auch noch während der Übergangsstufe A₂/A₃ nach Dąbrowska. Die wenigen aussagekräftigen Metall- und Glasobjekte, darunter eine mitteldeutsche Korallenfibel vom Typ Brücken, eine bronzene Fibel der Variante Beltz J sowie eine mittel- und spätlatènezeitliche Spiralaugenperle vom Typ III.2 nach Maria Zepezauer aus blauem Glas mit gelber Verzierung unterstützen diese zeitliche Einordnung in die Stufen Lt C1–D1 (Abb. 9–8).¹²

Da keramische Formen der Stufe A₃ nach Dąbrowska im Keramikspektrum weitestgehend fehlen, ist mit einem Ende der Przeworsk-Besiedlung auf dem Areal noch in der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts v. Chr. zu rechnen. Hinweise auf einen Fortbestand in der Stufe Lt D2 und darüber hinaus, liegen lediglich mit einer eisernen Omega- oder offenen Ringfibel mit nach außen umgeschlagenen oder aufgerollten Enden (Abb. 10) vor, die in Nord- und Süddeutschland allerdings sowohl

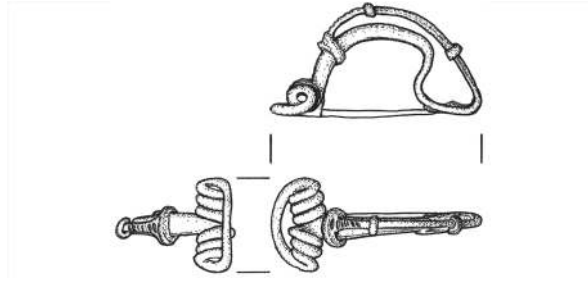

Abb. 9 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Fibel Beltz Var. J aus Siedlungsgrube 81. Maßstab 2:3.

Ryc. 9 Leimbach. Fibula z jamy 81. Skala 2:3.

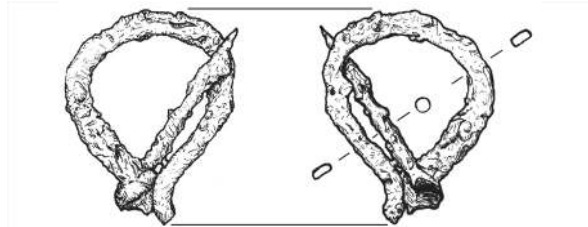

Abb. 10 Leimbach, Lkr. Nordhausen: eiserne Ringfibel. Maßstab 2:3.

Ryc. 10 Leimbach: żelazna zapinka podkowiasta. Skala 2:3.

niętymi na zewnątrz końcami (ryc. 10). W pólnocnych i południowych Niemczech fibule takie występują jednakże zarówno w materiałach z młodszego okresu przedrzymskiego jak i w tych z okresu rzymskiego.¹³ Nie odkryto żadnych przesłanek sugerujących gwałtowny koniec osady. Można więc przyjąć, że została ona porzucona lub przeniesiona w inne miejsce.

Wykopaliska na osadzie koło Leimbach były pierwszymi szerokopłaszczyznowymi badaniami na osadach kultury przeworskiej poza jej obszarem macierzystym. Udało się bez żadnych wątpliwości dowieść migracji ludności kultury przeworskiej na turyńskie podgórze południowego Harzu w początkach okresu późnolateńskiego. Trwająca aktualnie analiza i opracowanie statystyczne materiałów mają szczególne znaczenie dla pogłębienia wiedzy o ceramice osadowej kultury przeworskiej na jej pierwotnym i wtórnym obszarze występowania.

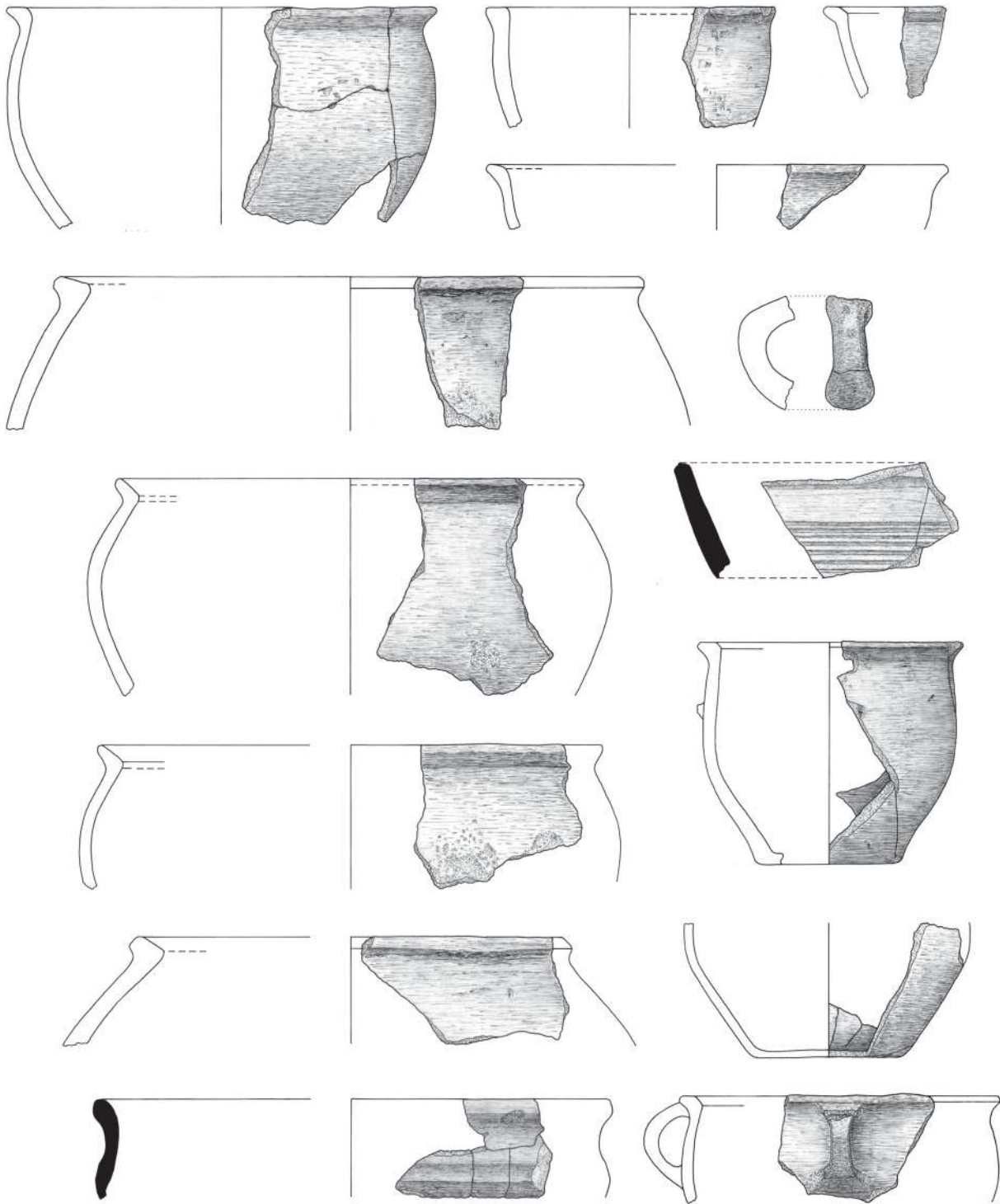
12 Meyer und Rauchfuß 2014, 207 Abb. 11; Möllers 2009, 69; Zepezauer 1993, 68; Zepezauer 1997, 58 Abb. 2.

13 Gebhard 1991, 37; Schuster 2006, 49.

in Fundkomplexen der jüngeren vorrömischen Eisen- als auch der Römischen Kaiserzeit auftreten.¹³ Hinweise auf ein gewaltsames Ende der Siedlung fanden sich nicht, daher wird von einer Aufgabe oder Verlagerung auszugehen sein.

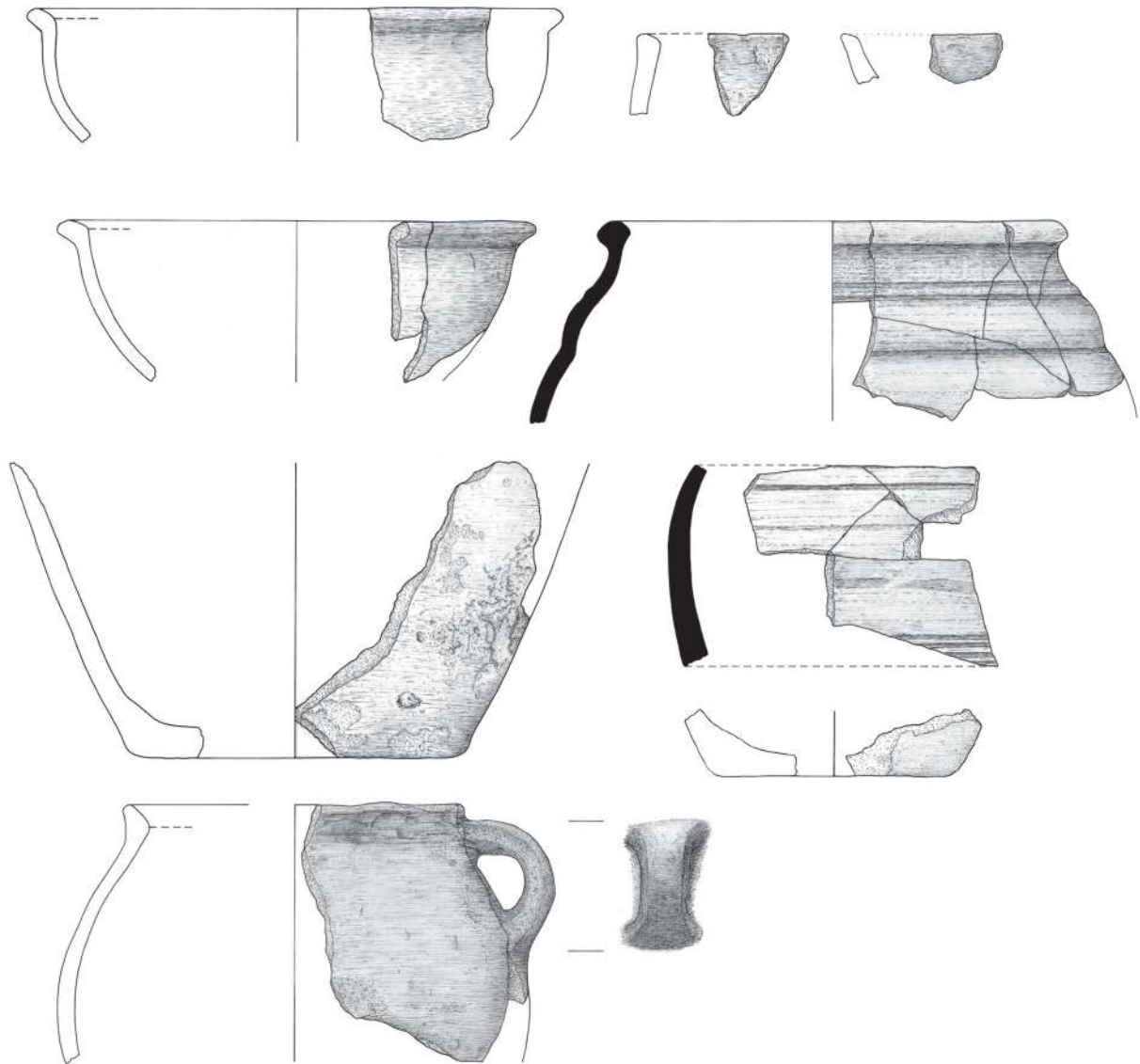
Die Ausgrabung des Siedlungsplatzes bei Leimbach erlaubte erstmals die großflächige Untersuchung einer Siedlung der Przeworsk-Kultur außerhalb ihres Kerngebietes. Gleichzeitig konnte damit der Nachweis einer spätlatènezeitlichen Migration von Siedlern der Przeworsk-Kultur in das nordthüringische Südharzvorland erbracht werden. Die aktuell laufende Auswertung des archäologischen Fundmaterials wird nicht zuletzt für die im vorliegenden Beitrag im Mittelpunkt des Interesses stehende Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur von besonderer Bedeutung sein. Ihre umfassende statistische Auswertung wird unsere Kenntnisse zur Przeworsk-Keramik im Kern- und sekundären Verbreitungsgebiet erheblich erweitern.

¹³ Gebhard 1991, 37; Schuster 2006, 49.

Taf. 1 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Keramik aus Siedlungsgrube 60. Maßstab 1:3.

Tabl. 1 Leimbach, pow. Nordhausen. Późnolateńska ceramika z jamy 60. Skala 1:3.

Taf. 2 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Keramik aus Siedlungsgrube 60. Maßstab 1:3.

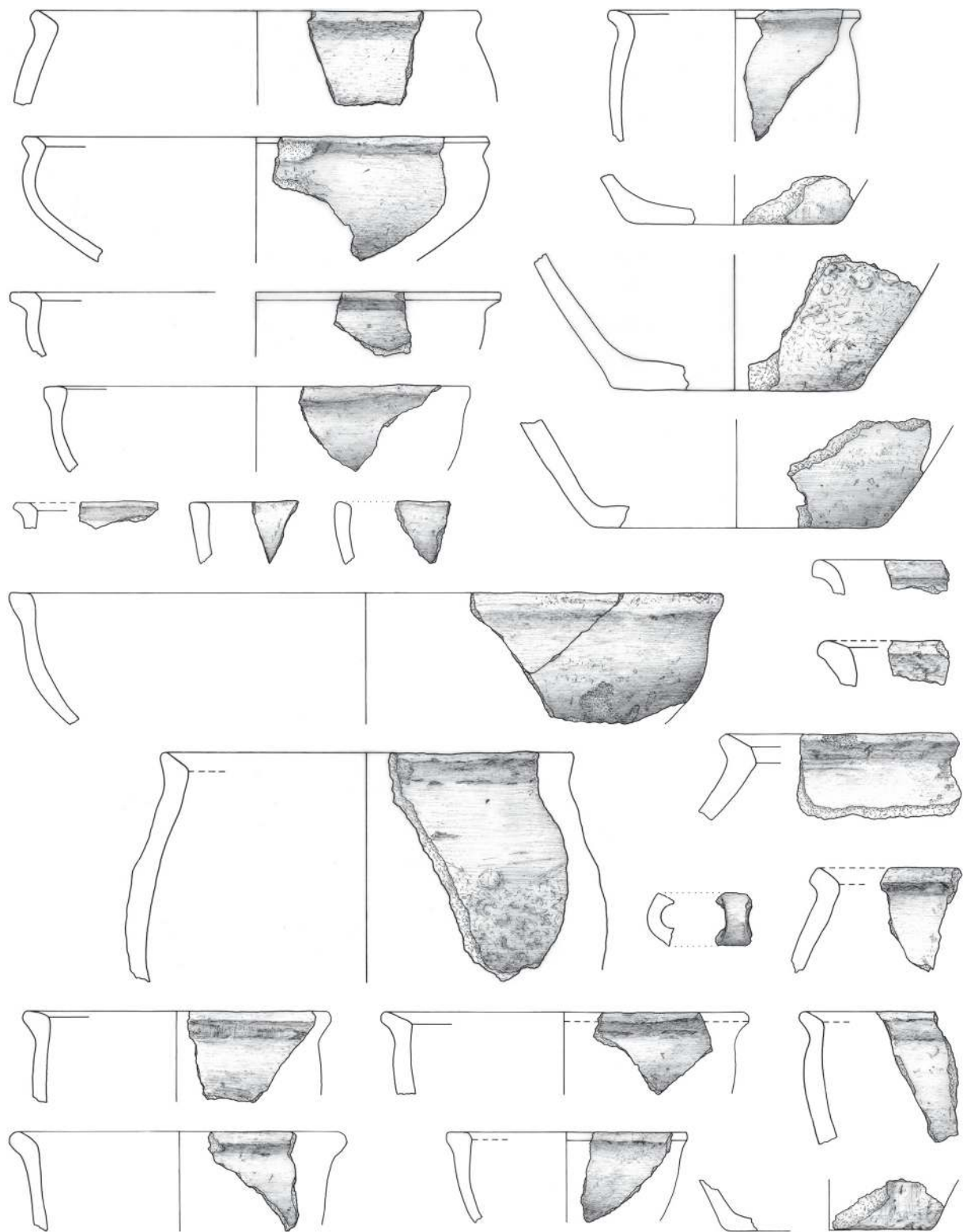
Tabl. 2 Leimbach, pow. Nordhausen. Późnolateńska ceramika z jamy 60. Skala 1:3.

Taf. 3 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Keramik aus Siedlungsgrube 81. Maßstab 1:3.

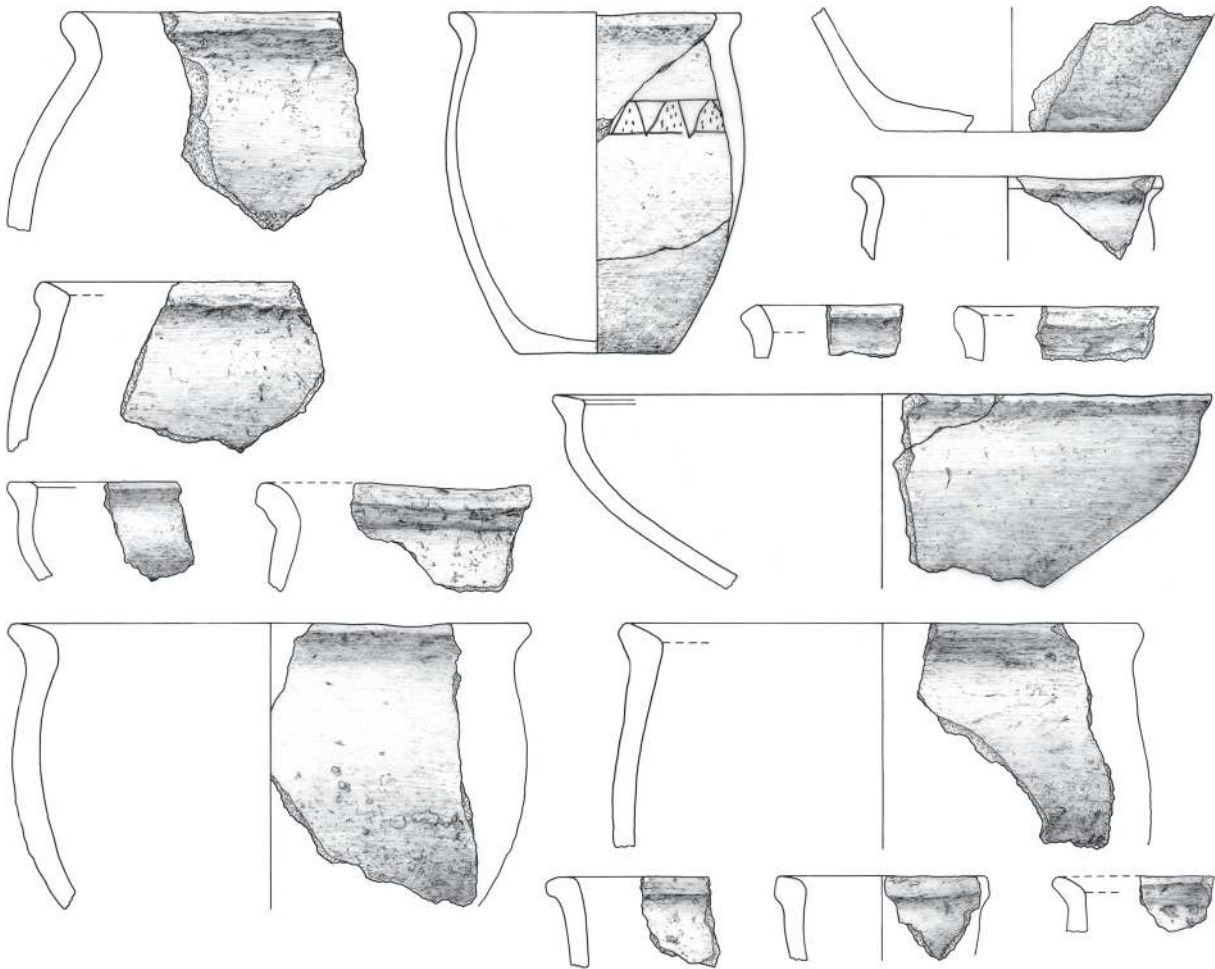
Tabl. 3 Leimbach, pow. Nordhausen. Późnolateńska ceramika z jamy 81. Skala 1:3.

Taf. 4 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Keramik aus Siedlungsgrube 81. Maßstab 1:3.

Tabl. 4 Leimbach, pow. Nordhausen. Późnolaterńska ceramika z jamy 81. Skala 1:3.

Taf. 5 Leimbach, Lkr. Nordhausen. Spätlatènezeitliche Keramik aus Siedlungsgrube 81. Maßstab 1:3.

Tabl. 5 Leimbach, pow. Nordhausen. Późnolateńska ceramika z jamy 81. Skala 1:3.

Bibliographie

Bibliografia

Dąbrowska 1973

Teresa Dąbrowska. „Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów. (A Cemetery of the Przeworsk Culture at Karczewiec Węgrów District)“. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 2 (1973), 383–531.

Dąbrowska 1988

Teresa Dąbrowska. *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1988.

Dąbrowska 1993

Teresa Dąbrowska. „Uwagi o genezie pokryw w kręgu przeworsko-oksywskim w młodszym okresie przedrzymskim“. In *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata*. Hrsg. von F. Rożnowski. Słupsk und Poznań: Sorus, 1993, 109–117.

Dąbrowska 1997

Teresa Dąbrowska. *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*. Monumenta Archaeologica Barbarica 3. Kraków: Wydawnictwo, 1997.

Gebhard 1991

Rupert Gebhard. *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 14. Stuttgart: Franz Steiner, 1991.

Meyer 2013

Michael Meyer. „Einheimische und Migranten. Siedlungssysteme im eisenzeitlichen Südharzvorland“. In *Parallele Raumkonzepte*. Hrsg. von S. Hansen und M. Meyer. Topoi: Berlin Studies of the Ancient World 16. Berlin und Boston: De Gruyter, 2013, 281–292.

Meyer und Rauchfuß 2014

Michael Meyer und Björn Rauchfuß. „Leimbach, Lkr. Nordhausen: Ausgrabung einer Siedlung der Przeworsk-Kultur im Südharzvorland“. In *Vom Nil bis an die Elbe. Forschungen aus fünf Jahrzehnten am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin*. Hrsg. von W. Schier und M. Meyer. Internationale Archäologie – Studia honoraria 36. Rahden/Westf.: Marie Leidorf, 2014, 197–210.

Möllers 2009

Sebastian Möllers. *Die Schnippenburg bei Ostercappeln, Landkreis Osnabrück, in ihren regionalen und chronologischen Bezügen*. Internationale Archäologie 13. Rahden/Westf.: Marie Leidorf, 2009.

Schuster 2006

Jörn Schuster. *Die Buntmetallfunde der Grabung Feddersen Wierde. Chronologie – Chorologie – Technologie*. Feddersen Wierde 6/Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 30. Oldenburg: Isensee, 2006.

Seidel 2006

Mathias Seidel. *Das Südharzvorland von der vorrömischen Eisenzeit bis zur Völkerwanderungszeit. Zur Besiedlungsgeschichte einer Altsiedellandschaft im nördlichen Thüringen*. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 41/ Schriftenreihe der Friedrich-Christian-Lesser-Stiftung 18. Weimar und Langenweißbach: Beier & Beran, 2006.

Zepezauer 1993

Maria Anna Zepezauer. *Mittel- und spätlatènezeitliche Perlen. Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit*. Marburg: Hitzeroth, 1993.

Zepezauer 1997

Maria Anna Zepezauer. „Chronologische und trachtgeschichtliche Aspekte spätkeltischer Glasperlen“. In *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994*. Hrsg. von U. von Freeden und A. Wieczorek. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Bonn: Habelt, 1997, 55–61.

Abbildungsnachweis

Spis Rycin

1 Nach Meyer 2013, 291 Abb. 15. Kartengrundlage Geologische Karte Harz 1:100 000 (Halle 1998). 2 B. Rauchfuß. 3 Foto B. Rauchfuß. 4 Foto A. Melzer. 5 Foto A. Melzer.

6 Zeichnung S. Wadt. 7 Zeichnung K. Zimmer. 8 Foto J. Meyer. 9 Zeichnung S. Wadt. 10 Zeichnung K. Zimmer.

Tafelnachweis
Spis Tablic

1–5 S. Wadt.

BJÖRN RAUCHFUß

M. A., Wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin. Magister Artium 2002 an der Humboldt-Universität zu Berlin. Promotionsprojekt: *Die vorrömische Eisenzeit in Vorpommern*. Wissenschaftliches Fachgebiet: vorrömische Eisenzeit, Jastorf-Kultur, Przeworsk-Kultur, Landschaftsarchäologie, archäologische Migrationsforschung.

Björn Rauchfuß M. A.
Institut für Prähistorische Archäologie
Freie Universität Berlin
Fabeckstraße 23–25
14195 Berlin, Deutschland
E-Mail: bjoern.rauchfuss@fu-berlin.de